

Isaac Deutscher

Sovjetunionens ekonomiska politik

Källa: *The Listener*, 8 juli 1948

”Socialismen har i praktiken förverkligats i vår tid; men den ena halvan finns i Ryssland, den andra – i Tyskland.” Detta var kärnan i en något paradoxal kommentar som Lenin fällde 1921. Den ”ryska halvan av socialismen” var sovjeterna som politiskt system. Den ”tyska halvan” var industri, teknisk kompetens och organisation. Lenins kommentar ger kanske en allmän ledtråd till den sovjetiska ekonomiska politiken. Lenin hoppades att en proletär revolution i Tyskland skulle integrera de två ”halvorna” i en enda struktur av ett internationellt socialistiskt samhälle; och att då, men bara då, skulle socialismen visa sig vara ekonomiskt överlägsen kapitalismen.

För Lenin, liksom för nästan alla marxister i hans generation, innebar socialism inte bara allmän äganderätt till produktionsmedlen. Det innebar också en högt utvecklad industri, hög levnadsstandard och hög utbildningsnivå. Planering var naturligtvis nödvändig för att skydda samhället mot de konjunkturedgångar och den arbetslöshet som är inneboende i den kapitalistiska konjunkturcykeln. Men det var planering i en ekonomi präglad av överflöd och inte av brist som ursprungligen förknippades med socialism. Ryssland ensamt – ”efterblivet, fattigt, halvasiatiskt” (Lenin nämnde sällan sitt land utan att använda dessa adjektiv) – kunde inte sträva efter att uppnå socialism.

När Stalin hade efterträtt Lenin stod det klart att socialismens tyska och ryska ”halvor” sannolikt skulle förbli åtskilda från varandra under lång tid. Kommunismen hade lidit ett fullständigt nederlag i Tyskland. Bolsjevikerna stod inför en uppgift som för många såg ut som ett försök att kvadrera cirkeln. De hade åtagit sig att skapa ett socialistiskt samhälle, och de styrde i ett land som de själva hade hävdade inte var moget för socialism.

Då formulerade Stalin sin doktrin om socialism i ett land och förklarade, så att säga, att cirkeln inte var en cirkel, att den kunde kvadreras. Den ”tyska” halvan av socialismen skulle skapas i Ryssland genom det ryska folkets ansträngningar. Denna ambitiösa strävan har återspeglats i de tre femårsplanerna före kriget och i den nuvarande, det vill säga den fjärde femårsplanen. Det var inte enbart av rent ekonomiska eller sociala skäl som Ryssland slog in på denna väg. År 1931 vädjade Stalin således till dem som motsatte sig hans planer på snabb industrialisering:

Nej, det går inte, kamrater! Tempot får inte saktas! Tvärtom, det måste ökas i den mån våra krafter och möjligheter tillåter. Det kräver våra förpliktelser gentemot arbetarna och bönderna i Sovjetunionen. Det kräver våra förpliktelser gentemot arbetarklassen i hela världen.

Att sakta tempot – betyder att bli efter. Och de efterblivna blir slagna. Men vi vill inte bli slagna. Nej, det vill vi inte! Det gamla Rysslands historia bestod bland annat däri, att man oupphörligt slog det för dess efterblivenhets skull. De mongoliska khanerna slog det. De turkiska bekerna slog det. De svenska feodalerna slog det. De polsk-litauiska panerna slog det. De engelsk-franska kapitalisterna slog det. De japanska baronerna slog det. Alla slog det – för efterblivenhetens skull. För den militära efterblivenheten, för den kulturella efterblivenheten, för den statliga efterblivenheten, för den industriella efterblivenheten, för efterblivenheten på lantbrukets område. Man slog därför att det var vinstbringande och kunde ske ostraffat. Minns ni den förrevolutionära diktarens ord: ”Du är fattig och du är rik, du är mäktig och du är maktlös, moder Ryssland”. Dessa herrar hade grundligt lärt sig den gamla diktarens ord. De slog och sade: ”du är rik” – alltså kan man berika sig på din bekostnad. De slog och sade: ”du är fattig och maktlös” – alltså kan man ostraffat slå och plundra dig. Sådan är utsugarnas lag – att slå de efterblivna och svaga. Det är kapitalismens rovdjurslag. Du har blivit efter, du är svag – alltså har du orätt, alltså kan man slå och förslava dig. Du är mäktig – alltså har du rätt, alltså måste man vara på sin vakt mot dig.

Det är därför vi inte längre får bli efter... Vi har blivit 50-100 år efter de avancerade länderna. Vi måste på 10 år tillryggalägga denna distans. Antingen kommer vi att göra det eller gör man slut på oss.¹

Så pläderade Stalin exakt tio år innan Hitler angrep Ryssland.

Nedärvd fattigdom: I samband med Rysslands intensiva industrialisering har många av de traditionella begreppen inom socialismen kastats överbord, för det som Rysslands härskare har kommit att betrakta som socialism är inte planering i en ekonomi av överflöd för att tillfredsställa mänskliga behov, utan planering mitt i brist, planering på grundval av låg levnadsstandard och låg civilisationsstandard, även om deras mål naturligtvis har varit att höja dessa standarder. Vi måste ha detta väsentliga drag i det ryska ekonomiska systemet – planering mitt i absolut eller relativ brist – i åtanke för att förstå vissa av de saker som pågår där. Det är dumt att hävda att levnadsstandarderna är högre i Ryssland än i de kapitalistiska länderna: den är fortfarande mycket lägre, på det hela taget. Det är å andra sidan fel att skylla på vare sig det offentliga ägandet eller planeringen för ett tillstånd som i första hand måste tillskrivas bristen på alla slags varor, men också på industriell skicklighet och organisatorisk erfarenhet – kort sagt, på ärvd fattigdom.

Under de sista tolv eller tretton åren före kriget genomgick Ryssland en betydelsefull industriell revolution, landet drabbades av ett allvarligt bakslag genom kriget och har sedan dess återupptagit en intensiv industrialisering. Hela denna utveckling är på vissa sätt jämförbar med den engelska industriella revolutionen eller med den snabba industrialiseringen i Förenta staterna under andra hälften av förra seklet. När kriget bröt ut var Rysslands sammanlagda industriella styrka på väg att komma ikapp Tysklands. Den nuvarande femårsplanen bör, grovt sett, återställa den ryska ekonomin till dess förkrigstillstånd. På vissa områden kan ännu mer uppnås. Samtidigt pågår också planering för en mycket längre tidsperiod. Målet med de långsiktiga planerna är att inom ungefär två decennier få Ryssland att närma sig den industrialiseringsnivå som USA hade nått före det senaste kriget. Stalin sade 1946 om de långsiktiga planerna:

Partiet avser att organisera ytterligare en ny kraftfull utveckling av vår nationella ekonomi som kommer att göra det möjligt för oss att höja vår industri till en nivå som låt oss säga är tre gånger så hög som den före kriget. Vår industri årligen bör producera upp till 50 000 000 ton råjärn, upp till 60 000 000 ton stål, upp till 500 000 000 ton kol och upp till 60 000 000 ton olja... Detta kommer kanske att kräva tre femårsplaner, om inte fler. Men det är möjligt och vi ska göra det.²

Mycket mer än före kriget ligger tonvikten i Ryssland nu på att ”komma ikapp” USA. Men detta är fortfarande ett mycket avlägset mål, för att säga det milt, särskilt om även den amerikanska industrin skulle göra stora framsteg inom de kommande två decennierna.

Under tiden planerar *Gosplan* fortfarande mitt i all sorts brist. Dessutom utgör försvarsbehoven en kraftig belastning på de ryska ekonomiska resurserna. I årets budget är försvarsutgifterna ungefär lika stora som anslagen för kapitalinvesteringar i den nationella ekonomin. Med andra ord, om det inte vore för den nuvarande internationella spänningen skulle den ryska regeringen kunna fördubbla industrialiseringstakten, eller om den beslutade sig för att avstå från det skulle den kunna höja folkets levnadsstandard avsevärt.

Industrin flyttar österut: Ett framträdande drag i den ryska ekonomiska politiken är den snabba öppningen och utvecklingen av de östra områdena, Ural och de asiatiska provinserna bortom. Industrialiseringen av det sovjetiska öst började på 1930-talet. Under det senaste

¹ Stalin ”Om driftsledarnas uppgifter” (4 februari 1931) i *Leninismens problem*, s 523-4

² [Stalin Election Speech](#) (9 februari 1946) i I. V. Stalin, *Speeches Delivered at Meetings of Voters of the Stalin Electoral District* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1950), s. 19-44

kriget fördes processen ett stort steg vidare genom evakueringen österut av inte mindre än 1 300 anläggningar och fabriker från västra Ryssland och Ukraina. Mellan 1942 och 1945 fördubblades den totala industriproduktionen i östra Ryssland. Kriget förstörde alltså inte bara enorma ekonomiska värden. Det drev också Ryssland till nya ekonomiska framsteg. Sedan kriget har regeringen fortsatt att flytta tyngdpunkten för den ryska industrin österut. Så mycket att det asiatiska Ryssland nu faktiskt är på väg att få en permanent ekonomisk övervikt över det europeiska Ryssland. Låt mig illustrera detta med några siffror: 1940 bryts endast 29 procent av Rysslands järnmalm i de östra provinserna. År 1950 kommer 44 procent att komma från öst. Motsvarande siffror för stål är 33 och 51 procent, för maskinindustrin 34 och 51 procent, för kol 36 och 48 procent. Kom ihåg att för ungefär femton år sedan baserades nästan hela Rysslands tunga industri på järnmalmsgruvorna i Krivoy Rog och kolet i Donetsbassängen, de två områdena i sydvästra Ryssland som ockuperades av tyskarna under kriget. De siffror jag just har nämnt berättar historien om Rysslands interna kolonisering, för Ryssland expanderar internt österut – precis som USA expanderade västerut under flera generationer. I USA var det pionjärbönderna som öppnade upp ”vilda västern”. I Ryssland utförs pionjärbönderna i det vilda öst främst av industrin.

Dessa omfattande planer för industriell utveckling kräver en ständig tillförsel av ny arbetskraft. Arbetarklassen i de västliga industriländerna rekryterades en gång i tiden huvudsakligen från bondebefolkningen. Industrialiseringen av USA stimulerades dessutom av den spontana invandringen av företagsamma europeiska arbetare med yrkeskunskaper och halvkvalificerade arbetare. Rysslands huvudsakliga arbetskraftsreserv har funnits på landsbygden. Industrialiseringstakten i västländerna var till viss del beroende av takten i de fattiga bonde-massornas migration till städerna. I Ryssland har processen varit den omvända. Industrialiseringstakten har bestämt omfattningen och hastigheten av den inre migrationen. Under det sista decenniet före kriget ökade Rysslands stadsbefolkning med cirka 26 000 000 människor, varav de flesta kom från byarna. Under kriget evakuerades många miljoner från västra till östra Ryssland, och många av dessa har stannat kvar i öst. Varje år utbildas miljoner människor inom olika yrken, enligt en plan som fastställts av Statens planeringskommission i Moskva.

Allt detta skulle inte ha varit möjligt utan att regeringen hade omfattande befogenheter att styra arbetskraften. För att återgå till vår analogi med den inre koloniseringen av Förenta staterna: den amerikanske bonden lockades till vilda västern av överflödet av god och fri mark och ett behagligt klimat. Det finns ett överflöd av mark även i det asiatiska Ryssland. Men på grund av det stränga klimatet skulle förmodligen få västryska eller ukrainska bönder bosätta sig i Sibirien av egen fri vilja. Dessutom har regeringen varit mer intresserad av industriell än av jordbruksmigration. Tillgången på arbetskraft säkerställs därför främst genom avtal mellan industrikoncerner och företag och kollektivjordbruken, avtal genom vilka kollektivjordbruken är skyldiga att skicka ett visst antal män och kvinnor för att arbeta i fabriker. Så här inledde Stalin sin nya arbetsmarknadspolitik i början av 1930-talet:

Som ni ser har vi nu ett alldeles nytt läge och nya betingelser för att trygga företagen arbetskraft... [Av detta följer] att man inte längre kan räkna med att arbetskraften kommer av sig själv. Följaktligen måste man gå över från den ”politik”, som räknar med en automatisk tillströmning, till politiken av en *organiserad* värvning av arbetare för industrin, Men för detta finns bara en väg – att de ekonomiska organisationerna ingår avtal med kollektivbruken och kollektivbrukarna.³

Sedan kriget har efterfrågan på ny arbetskraft varit minst lika pressande som när Stalin yttrade dessa ord. Mer än 6 000 000 nya arbetare ska rekryteras till gruvorna och fabriker mellan 1946 och 1950. Var ska de komma ifrån i ett land som just har förlorat många miljoner män

³ Stalin, ”Ett nytt läge – nya uppgifter” (23 juni 1931) i *Leninismens problem*, s 531.

på slagfälten? I andra länder skapade jordbrukskriser vanligtvis den så kallade överskotts-befolkningen bland bönderna som skulle absorberas av industrin. I Ryssland definierar en administrativ order vilken andel av jordbruksbefolkningen som ska betraktas som överflöd på landsbygden och ledas in i industrin. Uppgiften måste vara besvärlig, särskilt eftersom livet nu är mycket lättare på landsbygden än i städerna, och bönderna förmodligen föredrar att stanna kvar på landsbygden. Jag ska inte här försöka besvara den kniviga frågan om vad som är att föredra ur böndernas synvinkel: att drivas in i fabriken av fattigdomens gissel, som de en gång blev i de äldre industriländerna, eller av regeringens piska, som de blir i Ryssland. Faktum är att utan att bönderna drivits in i städerna av det ena eller det andra skulle inget land i världen någonsin ha blivit industrialiserat. Låt mig tillägga att den ryska regeringen ofta agerar med mycket större grymhet än vad den akuta ekonomiska nödvändigheten motiverar, med en grymhet som påminner om fasorna under tidigare industriella revolutioner.

Man använder sig dock också i stor utsträckning av materiella incitament. Redan 1925 varnade Stalin en kongress för kommunistpartiet: ”Man får inte leka med fraser om jämlikhet, ty det är att leka med elden”,⁴ Sedan dess har den egalitära idealismen från sovjeternas tidiga dagar upprepade gånger fördömts som katteri. Resultatbaserad ersättning är det som gäller. Nästan varje år införs nya genomarbetade åtgärder, utformade för att öka skillnaderna mellan löne- och lönesatser, för att utvidga differentierade lönesatser till allt fler industrigrenar och för att ersätta tidlön med ackordslön, bonusar och tillägg. Mot slutet av kriget bestod inte mindre än 28 procent av alla utbetalningar till tekniker och fackarbetare och åtta procent av alla löner till vanliga arbetare av tillägg och bonusar. Sedan kriget har dessa procentandelar stigit ännu mer. Det ryska lönesystemet gynnar inte bara de kvalificerade arbetarna framför de okvalificerade, utan också de som utför tungt kroppsarbete framför dem som har lättare arbetsuppgifter. Slutligen är alla lönenivåer cirka 50 procent högre i östra Ryssland än i västra.

Jag skulle vilja avsluta denna översikt med en kort kommentar om den ekonomiska aspekten av det som vanligtvis kallas järnridån. Ur ekonomisk synvinkel – jag talar inte om den politiska sidan av problemet – representerar järnridån en extrem form av protektionism. Inget land, med det märkliga undantaget Storbritannien, har byggt upp en omfattande industri utan att först skydda den från konkurrensen från äldre och starkare utländska industrier genom solida tullmurar och alla slags protektionistiska åtgärder. Det var på detta sätt som Tyskland och Förenta staterna växte till sin industriella mognad, även om båda länderna i hög grad hade gynnats av utländska kapitalinvesteringar i sin industri. Förenta staterna gynnades också av stöd från två sådana yttersta protektionister som Atlanten och Stilla havet. Ryssland har inte haft några jämförbara fördelar. Om man betraktar landets nuvarande utveckling genom den ekonomiska historiens prisma kan man, tror jag, inte bli särskilt förvånad över dess drastiska och obevekliga protektionism. För övrigt är det som den ryska regeringen har skyddat – ofta på ett högst bisarrt sätt – från utländsk konkurrens inte bara en ung och ännu inte konsoliderad industri, utan också ett ungt och ännu inte fullt konsoliderat samhällssystem. Det är därför dess extraordinära protektionism har utsträckts till såväl idéer som varor. Importen av båda har strängt kontrollerats eller förbjudits.

All protektionism offerar konsumenternas omedelbara intressen för landets ekonomiska framtid. Den förnekar konsumenterna billiga utländska varor för att göra det möjligt för nationen att producera så mycket som möjligt på hemmaplan. Detta har också gällt Ryssland. Hårdheten i dess protektionism är i sig ett bevis på att Ryssland på rent ekonomiska grunder ännu inte är i stånd att konkurrera med de mest avancerade kapitalistiska länderna. Först när dess ekonomiska effektivitet – dess arbetsproduktivitet, för att använda Lenins uttryck – blir lika

⁴ Stalin, *Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress*, ”Slutord till CK:s politiska verksamhetsberättelse”, 23 december 1925, s 134

med, om inte överlägsen, effektiviteten i de mest avancerade kapitalistiska länderna, kan det vara villigt att avskaffa den så kallade järnridån. Det kan naturligtvis mildra vissa av strängheterna i sin protektionism redan innan dess. ”I sista hand”, menade Lenin, ”är arbetsproduktiviteten det viktigaste, det avgörande för det nya samhällssystemets seger. Kapitalismen skapade en arbetsproduktivitet som var okänd under feodalismen. Kapitalismen kan slutligen besegras och kommer slutligen att besegras av den högre arbetsproduktivitet som socialismen kommer att skapa. Detta är en mycket svår fråga och måste ta avsevärd tid.” Även om det har gått nästan trettio år sedan Lenin yttrade dessa ord och även om Ryssland sedan dess har gjort snabba framsteg, är det fortfarande sant att det för landet att uppnå den högre effektivitet som Lenin drömde om är ”en mycket svår fråga och måste ta avsevärd tid”.

Lästips

Tidsdokument:

Jevgenij Preobrazjenskij: [Den nya ekonomin](#) (1926)

Trotskyj: [Aktuella uppgifter i det ekonomiska uppbygget](#) (1920)

[Tesar om den ekonomiska utvecklingen i Sovjetryssland](#) (1922)

[Uppgifter för det ryska kommunistpartiets 12:e kongress](#) och [Tesar om industrin](#) (1923)

[Till kapitalism eller socialism?](#) (1925)

[Lagen om socialistisk ackumulation, planledningen, industrialiseringstempot och principlösheten](#)(1926)

Deutscher om den ekonomiska utvecklingen i Sovjet:

[Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#) (kap. 4 Inrikespolitiken)

[Ryssland i förändring](#) (1955)

[Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik](#) (1959)

[Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#) (1967)

Andra författare

Moshe Lewin: [Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen](#)

Ernest Mandel: [Marxismens ekonomiska teori](#) (kap. 15); [Sovjet mot kapitalism eller socialism?](#) (1972); [Rötterna till den sovjetiska ekonomins nuvarande kris](#) (1991)

Alec Nove: [Sovjets ekonomiska utveckling \(i utdrag\)](#)